

КУКОВСЬКА

Тамара Сергіївна –

кандидат геолого-мінералогічних наук, заступник керівника Державної наукової установи «Відділення морської геології та осадового рудоутворення НАН України»

ГЕОЛОГІЯ ЯК СВИТОГЛЯДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ЖИТТЯ

**До 85-річчя академіка НАН України
Є.Ф. Шнюкова**

Нещодавно геологічна спільнота щиро вітала з 85-річчям відомого українського геолога, одного із засновників вітчизняної наукової школи з морської геології та осадового рудоутворення, доктора геолого-мінералогічних наук, професора, дійсного члена Міжнародної академії наук Євразії, академіка НАН України Євгена Федоровича Шнюкова.

Євген Федорович Шнюков народився 26 березня 1930 р. в Архангельську. Його батько був залізничником, а оскільки ця професія передбачала постійні переїзди, то дитинство Євгена Федоровича проходило в безперервній зміні міст, шкіл, друзів. Перший клас він закінчив у Вологді, другий і третій – в Одесі, далі була війна, евакуація – в Астрахань, м. Вольськ Саратовської обл., у 1943 р. сім'я переїхала до Москви, а потім повернулася до Одеси.

Визначальну роль у житті Євгена Федоровича відіграла його зустріч з відомим геологом Володимиром Гавриловичем Бондарчуком. У 1948 р. після закінчення школи він вирішив вступати до Київського університету. Мріяв стати дипломатом або, у крайньому разі, кваліфікованим юристом. З такими намірами та зі свідоцтвом про вручення шкільної срібної медалі Євген і прийшов на прийом до в.о. ректора Університету В.Г. Бондарчука. Той уважно вислухав абітурієнта і, явно зацікавившись, запросив зайти до сусіднього кабінету, де працював університетський юрист, та сказав: «Ось, дивись, яке майбутнє чекає на тебе. Переважно це буде сидіння за канцелярським столом. Так що краще йди на геологічний. Це і праця, і романтика, а якщо відкриєш якийсь родовище, ще й всенародна популярність!». Наочна агітація подіяла, і юнак подав документи на геологічний факультет. Так абсолютно несподівано для молодого Шнюкова геологія стала тією силою, яка почала формувати його життя.

У 1953 р., завершивши університетське навчання з червоним дипломом, Євген Федорович одразу вступив до аспірантури Інституту геологічних наук АН УРСР. Під керівництвом про-

Академік НАН України
Євген Федорович Шнюков

фесора Ю.Ю. Юрка він почав вивчати мінералогію Криворізької залізорудної смуги. Ще до закінчення терміну аспірантури в нього була готова кандидатська дисертація, однак захистити її відразу не вийшло — не вистачило необхідної кількості опублікованих статей. У той час Ю.Ю. Юрка призначили директором сімферопольського Інституту мінеральних ресурсів, і він запросив Шнюкова до себе, запропонувавши йому нову проблематику — вивчення генезису кіммерійських залізних руд Азово-Чорноморської провінції і марганцевих руд Нікопольського басейну. Євген Федорович із захопленням поринув у роботу, паралельно працюючи над дисертацією, захист якої відбувся у 1957 р. Цього ж року вийшла друком монографія Ю.Ю. Юрка і Є.Ф. Шнюкова «Рудні мінерали Криворізької залізорудної смуги».

Подальші дослідження кіммерійської Азово-Чорноморської залізорудної провінції Є.Ф. Шнюков проводив у складі створеного спільно з професором Ю.Ю. Юрком неформального творчого колективу, до якого долучилися молоді кримські геологи П.І. Науменко, Ю.С. Лебедев, О.М. Кириченко та ін. Крім того, він детально вивчав Керченський залізорудний басейн, у рудах якого, як зазначав ще В.І. Вернадський, сконцентровано великі запаси марганцю; провів порівняльний аналіз керченських руд і марганцевих руд Нікопольського басейну, а також Карпат та Передкарпаття, що дало змогу глибше осмислити весь осадовий залізо-марганцевий процес (монографії «Мінералогія залізорудної формації Керченського басейну» і «Генезис кіммерійських залізних руд Азово-Чорноморської рудної провінції»).

Результати цілеспрямованих досліджень з геології, мінералогії і геохімії залізних руд Азово-Чорноморської рудної провінції було узагальнено в докторській дисертації, яку Євген Федорович успішно захистив у 1965 р. Головним підсумком цієї роботи стало створення гіпотези формування оолітових та псевдооолітових руд, а також виявлення вирішальної ролі гідродинамічної діяльності моря в осадовому рудоутворенні.

Авторитет Є.Ф. Шнюкова як дослідника осадових залізних та марганцевих руд сприяв

тому, що у 1976 р. його було призначено головою Української робочої групи з марганцю (проекти №№ 111, 226), а у 1988 р. — головою Радянської робочої групи (проект № 277 «Фанерозойські оолітові залізняка») Міжнародної програми геологічної кореляції ЮНЕСКО. На цьому етапі йому вдалося об'єднати науковців із Києва, Дніпропетровська, Сімферополя та геологів-виробничників. Створена група була здатна вирішувати різні завдання, пов'язані як із суто теоретичними, так і з практичними питаннями, особливо щодо перспектив розширення марганцеворудної бази України. Саме тоді Євген Федорович звернув увагу на залізорудні прояви у вдавлених синкліналях. Під час цих досліджень було відкрито кілька нових родовищ і рудопроявів, зокрема Новоселівське та Узунларське залізорудні родовища, запаси яких оцінюють у 200 та 17 млн т відповідно.

Іншим напрямом наукової діяльності Є.Ф. Шнюкова стало вивчення ролі грязьових вулканів у процесі формування залізорудних родовищ. Проблема зв'язку грязьового вулканізму з рудоутворенням буквально захопила вченого і дотепер залишається у сфері його інтересів. Євген Федорович не лише розвинув цю ідею, а й проаналізував такі похідні грязьовулканічного процесу, як утворення родовищ сірки і ртуті, висунув гіпотезу зв'язку грязьового вулканізму з нафтогазоносністю, а сопкову брекчію (продукт виверження грязьових вулканів) розглядав як цінну корисну копалину. У результаті він побудував природну модель мінералоутворюючого грязьовулканічного процесу, основні концепції якої відображено у монографіях «Грязьовий вулканізм та рудоутворення» (1971), «Грязьові вулкани Керченсько-Таманської області. Атлас» (1986).

Серед учених, які починаючи з другої половини минулого століття активно формували морську геологічну науку, одне з чільних місць посідає ім'я Євгена Федоровича Шнюкова. Постійно розширюючи сферу своїх наукових інтересів, він з часом дедалі більше почав концентруватися на вивченні проблем морської геології. На його думку, оскільки Україна є морською державою, вкрай потрібно розви-

вати морські геологічні дослідження. Початок цьому було покладено у 1964 р. дослідженнями Азовського моря. Під безпосереднім керівництвом Є.Ф. Шнюкова було збудовано дві бурові платформи, а потім і перше спеціалізоване бурове судно «Геохімік». Під час планомірного буріння дна Азовського моря для всебічного вивчення верхнього структурного поверху та пов'язаних з ним корисних копалин Євген Федорович приділяв велику увагу розробленню методик морських геологічних досліджень. Він широко застосовував комплексний підхід, поєднуючи геохімічні, мінералогічні, літологічні, геофізичні, а пізніше гідроакустичні та космічні дослідження, залучаючи до роботи геологів-аквалангістів, розробників звукової геолокаційної та сейсмоакустичної апаратури. Було вдосконалено методику пробовідбору і первинної обробки кам'яного матеріалу. Євген Федорович завжди наполягав, що будь-яка гіпотеза чи теорія має ґрунтуватися на грамотно зібраному матеріалі та результатах власних польових досліджень. У 1973 р. Є.Ф. Шнюков спільно з болгарськими вченими розпочав вивчення геології і корисних копалин шельфу Чорного моря. У подальшому ці дослідження поширилися на весь чорноморський шельф та континентальний схил Чорного моря.

Є.Ф. Шнюков постійно підкреслює, що шельфова зона — це не лише потенційні мінеральні запаси, а й важлива природоохоронна територія, де є скупчення значних за обсягом рибних та інших біологічних ресурсів. Він вважає, що геологічні дослідження шельфу мають бути науковою базою для правильного і своєчасного формулювання природоохоронних завдань.

Геології шельфу України присвячено 8-томну серію колективних монографій, головним редактором і співавтором яких був Євген Федорович. Крім суто геологічної будови у цих працях розглянуто питання стратиграфії, тектоніки, літології і геохімії шельфових порід та прилеглих частин суходолу, а також мінеральні ресурси і навколишнє середовище. За створення цієї серії Є.Ф. Шнюкова і весь творчий колектив, яким він керував, було удостоєно Державної премії УРСР (1989).

На засіданні чергової сесії Комітету ООН з мирного використання дна морів і океанів. Нью-Йорк. 1972 р.

Широкий світогляд ученого не дозволяє Євгену Федоровичу замикатися у певній вузькій галузі, обмежувати свої наукові пошуки. Саме цим, а також необхідністю отримання нового фактичного матеріалу для підтвердження теорії осадового рудоутворення пояснюється його інтерес до океану. Він був організатором і керівником низки спеціалізованих геолого-геофізичних та комплексних міжнародних морських експедицій на судах «Академік Вернадський», «Михайло Ломоносов» та ін. до Атлантичного, Індійського океанів, Середземного та Червоного морів. Поряд з вивченням геологічних особливостей основних тектонічних структур, петрографії та ендегенної металогенії серединно-океанічного хребта значну увагу вчений приділив екзогенній металогенії, зокрема залізомарганцевим конкреціям. Він уперше сформулював поняття «поле конкрецій» і акцентував увагу на генетичному та промисловому значенні багатопластових конкреційних покладів, уточнив взаємозв'язок рельєфу з розміщенням залізомарганцевих конкрецій, встановив вплив рифтових зон серединно-океанічних хребтів і вулканічних вогнищ на їх формування, вивчив можливі джерела і шляхи виносу хімічних елементів в океан, підтвердив седиментаційно-діагенетичний генезис конкрецій. Результати досліджень Світового океану Є.Ф. Шнюков узагальнив у монографіях «Корисні копалини Світового океану» (1974, 1979), «Геологія і металогенія північної

На палубі науково-дослідного судна «Михайло Ломоносов». Чорне море. 1989 р.

та екваторіальної частин Індійського океану» (1984), «Геологія і металогенія Тропічної Атлантики» (1989), «Залізомарганцеві конкреції Індійського океану» (2001).

І все ж таки найбільший комплекс робіт з вивчення морської геології вчений провів у чорноморських експедиціях. Він вважає, що системні різнопланові дослідження з геохімії, літології, тектоніки, грязьового вулканізму Чорного моря необхідні з огляду на те, що цей унікальний водно-сольовий басейн є природною лабораторією для вивчення процесів і явищ, характерних для всього Світового океану.

В останнє десятиліття, аж до анексії Криму, завдяки ентузіазму Є.Ф. Шнюкова тривали морські геологічні дослідження НАН України в Чорному морі на судах «Професор Водяницький», «Володимир Паршин» та ін. Результати цих досліджень узагальнено у монографіях «Геологічні проблеми Чорного моря» (2001), «Мінеральні багатства Чорного моря» (2004), «Грязьові вулкани Керченсько-Таманського регіону» (2005), «Проблема сапропелів Чорного моря» (2010), «Геолого-океанологічні дослідження континентальної окраїни Криму і прилеглої улоговини Чорного моря» (2012), «Глибоководні пелоїди Чорного моря» (2012), «Газовий вулканізм Чорного моря» (2013), «Грязьові вулкани Чорного моря. Каталог» (2015).

Важливе місце в науково-організаційній діяльності Євгена Федоровича займає просування ідеї про всебічний розвиток морського

потенціалу України. Він неодноразово робив спроби вплинути на владні структури з метою домогтися реалізації ефективної державної морської політики, зокрема щодо розвитку науки і технологій у морській галузі, проведення досліджень та комплексного освоєння ресурсів моря, яка сприятиме подальшому посиленню позицій України як морської держави. На жаль, поки що помітних результатів немає, проте Євген Федорович не втрачає надії домогтися реалізації своєї ідеї у майбутньому, навіть зважаючи на складні реалії сьогодення.

Після захисту докторської дисертації, паралельно з творчим зростанням, розпочався шлях Євгена Федоровича як організатора науки. Підіймався він традиційними для науки кар'єрними сходинками: обіймав посади заступника директора Інституту геологічних наук АН УРСР (1968–1969), заступника директора Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР (1969–1973), директора Інституту геологічних наук і завідувача відділу осадового рудоутворення (1977–1992), директора Національного науково-природничого музею НАН України (1978–2008). З 1992 р. і дотепер академік Є.Ф. Шнюков — керівник Державної наукової установи «Відділення морської геології та осадового рудоутворення НАН України».

Сьогодні дослідження вчених Відділення під керівництвом Є.Ф. Шнюкова спрямовані на розширення знань про геологічну історію та геологічну будову Чорного і Азовського морів; розвиток мінерально-сировинної бази України, в тому числі з використанням нетрадиційних ресурсів морського походження; вдосконалення уявлень про тектонічні регіональні механізми структуроутворення та уточнення критеріїв прогнозу сприятливих для локалізації корисних копалин структур на прилеглому до узбережжя України шельфі і континентальному схилі Чорного моря; вивчення значних порушень балансу техногенних і природних процесів у межах потужних індустріальних регіонів України тощо. Результати цих досліджень дають змогу не лише збагатити теоретичну науку, а й використати їх при проведенні геолого-пошукових, моніторингових та еколо-

гічних робіт. Установа є базовою організацією Літологічного комітету України, а Євген Федорович — головою його наукової ради.

У 2005 р. у Відділенні засновано новий журнал — «Геологія і корисні копалини Світового океану». Євген Федорович, його творець, ідейний натхненник, організатор і головний редактор, бачить це періодичне видання як рупор нових знань про Світовий океан. Від самого початку він замислив і постійно публікує в журналі всебічну інформацію з історії морської геології.

Характерною рисою Євгена Федоровича як ученого є різнобічність його наукових інтересів, вміння згуртувати навколо себе колектив фахівців з різних галузей знання, забезпечити тісний зв'язок з виробництвом для практичної реалізації результатів досліджень. Багаторічна робота в ООН і ЮНЕСКО, участь у міждержавних геологічних проектах, виступи з доповідями на провідних міжнародних наукових конференціях є свідченням високого авторитету Є.Ф. Шнюкова у світі.

Постійно дбає ювіляр і про майбутню наукову зміну, багато часу приділяє педагогічній діяльності. Його курс лекцій «Геологія моря та корисні копалини», який він викладав студентам геологічних факультетів Київського, Львівського, Сімферопольського, Краснодарського університетів, здобув широке визнання. Євген Федорович часто організовував відомі школи-семінари для молодих учених.

Є.Ф. Шнюков заснував потужну наукову школу з морської геології та осадового рудотворення, серед його учнів — понад 40 кандидатів та докторів наук. В активі його наукової школи побудова природної моделі мінералоутворюючого грязевулканічного процесу, встановлення ролі цього геологічного феномену в рудо- і нафтогазоутворенні, реконструкція геохімічної еволюції Світового океану, теорія металогенії грязьового вулканізму. Його роботи мали значний вплив на формування сукупності поглядів, ідей і концепцій українських морських геологів.

Бажання популяризувати наукові знання, широкий кругозір, ерудиція, літературні зді-

бності втілилися в серії науково-популярних книг Євгена Федоровича: «Світ мінералів», «Небезпечне Чорне море», «Скарби Чорного моря», «Корисні копалини Світового океану», «Мінерали і світ», «Мінералогічні скарби Чорного моря». Він дає багато інтерв'ю для ЗМІ, цікаво розповідаючи про геологію Азово-Чорноморського басейну та інших районів Світового океану.

Працюючи на посаді директора Національного науково-природничого музею НАН України та голови Музейної ради НАН України, він спрямовував зусилля на активізацію виставкової і наукової діяльності музею, опікувався поповненням музейної колекції, налагоджував міжнародні зв'язки. Завдяки його наполегливості в музеї було створено унікальний, єдиний у СНД зал «Естетика каменю».

Наведений життєпис відомого вченого-геолога і чудової багатогранної людини був би неповним без згадування чинників, які допомогли йому реалізуватися в науці. Передусім це генетично успадкований від предків-поморів дар першопрохідника, наполегливість в усіх починаннях, неабиякий інтелект і безмірна працьовитість. Потім — вдало обрана професія геолога, талановиті й мудрі вчителі, набуте на життєвому шляху вміння мужньо протистояти негараздам і гідно долати будь-які перешкоди. І ще — подарована долею щаслива сімейна сага. Його дружина, Галина Дмитрівна Забелло — нащадок одного з найдавніших аристократичних українських родів, талановитий геохімік, яка все життя працювала в тресті «Укррозвідгеофізика», була не лише надзвичайною жінкою, берегинею сімейного вогнища, а й активним співавтором наукових ідей Євгена Федоровича, всіляко сприяла їх втіленню в життя. Їхні діти продовжили батьківський роман з геологією, забезпечивши цим наступність поколінь, а онука сьогодні є його найбільшою радістю і сподіванням.

Наукова громадськість, колеги та учні щиро вітають Євгена Федоровича з ювілеєм, зичать йому міцного здоров'я, невичерпної енергії, нових яскравих здобутків.